

НАРИСИ, ЕТЮДИ

ВИДАТНИЙ ДОСЛІДНИК УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ

Виповнилося 85 літ Вікторові Петровичу Самойловичу, докторові мистецтвознавства, професорові, почесному членові Української Академії архітектури, одному з наукових фундаторів Музею народної архітектури та побуту України, найавторитетнішому знавцеві нашого народного будівництва.

В його особі щасливо поєдналися архітектор-художник, інженер-проектувальник, аналітик-мистецтвознавець. Він тонко відчуває та вмє розкрити для непосвячених не тільки приналежність силуету, фасаду, декору, а й досконалість конструкції, красу технічного прийому, технологічного ефекту, що в народному мистецтві часто є водночас і засобами художнього вираження.

Унікальність творчого доробку В. П. Самойловича — в доволіньому сполученні історико-дослідницької праці з безпосередньою участю в проектуванні зразкового житла для сучасного села [1] та з постійною педагогічною діяльністю. Віптак проекти, створені під керівництвом або за участю В. Самойловича, завжди базувалися на оптимальних, освячених регіональною традицією засадах об'ємно-просторових і конструктивно-художніх рішень, передбачали композиційні варіанти, альтернативний вибір будівельних матеріалів і конструкцій, давали простір для власної творчості забудовника в оформленні свого будинку [2].

Завдяки досконалості цих проектів і відповідності їх актуальним запитам народу, вирішувалося історичне соціокультурне завдання швидкого поліпшення умов життя мільйонів українців. Темпи приросту сільського житлового фонду були в Україні в 1960-х роках найвищими в світі. При цьому в нових умовах продовжувалася, що дуже важливо, традиція української народної архітектури з усіма притаманними їй ознаками регіональної специфічності та

особистісної спонтанності, створювалися передумови для примноження національних художніх надбань високої естетичної цінності.

Вікторові Петровичу чи не першому вдалося майже вичерпно систематизувати й розкрити багатоплановий мистецький зміст українського народного житла XIX — XX ст. в усьому його жанрово-видовому й регіональному розмаїтті. Внаслідок цього народне побутове будівництво постало рівноправною складовою українського фольклору, не менш багатою, ніж пісенна, музична, словесна творчість. Ним також уперше осмислено в естетичному плані й описано численні нові декоративні напрямки та прийоми, що з'являлися, своєрідні в різних регіонах, буквально на наших очах — у 1940-і, 50-і, 60-і й наступні роки, і через свою побутову звичність сприймалися передусім фактами етнографії, а не мистецтвознавства.

Важливо відзначити плідотворність вивчення пам'яток народної архітектури під кутом зору оптимізації сучасного сільського будівництва. Саме цей аспект домінує у науковій творчості В. П. Самойловича і неоціненними є його заслуги в доборі, аналізі та популяризації й запровадженні в практику перспективних методів і прийомів із спадщини майстрів минулих поколінь, які не вичерпали свій культуротворчий потенціал у наші дні. Кільканадцять альбомів і книг з української народної архітектури, щедро ілюстрованих виразною графікою та прекрасними художніми фото В. П. Самойловича [3], зняті під його науковим керівництвом документальні фільми [4] містять матеріал, який іще довго використовуватиметься практиками й істориками народної творчості, репродукуватиметься самими народними будівничими при спорудженні жител і гос-

подарчих приміщень. Більше того, розмаїтість і естетичне багатство селянського житла України другої половини ХХ ст. можна багато в чому завдячувати надзвичайно ефективній діяльності повоєнної Академії Архітектури України, та створених на її базі установ, що виховували високопрофесійні кадри фахівців, серед яких В. П. Самойловичу належить одне з найпочесніших місць.

У творчому становленні майбутнього мистецтвознавця-етнолога багато важили враження дитячих літ із Прилук на історичній Полтавщині, де він народився 4 вересня 1911 року в родині залізничного службовця, репресованого 1937 року й потім реабілітованого посмертно Петра Олександровича Самойловича, що полюбляв на дозвіллі малювати, зокрема, великі копії з картин Саврасова і Шишкіна, та ін. Мати, Антоніна Павлівна Самойлович із роду Паланиць, померла в Києві 1945 р. Брат її сестри працював редактором у видавництві "Брокгауз і Ефрон". На старій сімейній фотографії поруч із малим Віктором — його прабабуся, що розповідала правнукові про зустрічі з Тарасом Шевченком, який малював її, гостюючи в маєтку Гарнавських у сусідній Качанівці.

1928 року В. Самойлович закінчив у Прилуках семирічку, а 1932-го — дорожньо-будівельний технікум у Черкасах. Спеціалізувався в переміщуванні мостових ферм, працював на будівництві залізничного мосту через Рось у Корсуні (1932—1934), а в 1934—35 рр. на будівництві київського вокзалу під керівництвом майбутнього академіка архітектури Олександра Матвійовича Вербицького, що був згодом його незмінним науковим керівником. 1934 року Самойлович поступив у Київів на Вищі технічні курси, звідки 1935 року перейшов на II курс архітектурного факультету Київського інженерно-будівельного інституту, який закінчив з відзнакою 1940 року (керівник дипломної роботи — Володимир Гнатович Заболотний) і поступив тоді ж до аспірантури при КІБІ.

Трансформації В. Самойловича з техника на архітектора сприяв "щасливий" випадок — місячний карантин 1932 року за підозрою в захворюванні на кір, під час якого він виконав, за прикладом батька, копію репінських "Запорожців" на аркуші ватмана й виявив при цьому неабиякі мистецькі здібності. 1936 року познайомився з Петром Федоровичем Костирком, а через нього — з Василем Григоровичем Кричевським, які й спрямували його в науку.

По війні (у війську не служив через хворобу) В. Самойлович продовжив навчання в аспірантурі (1944—1946) й працював одночасно в Академії Архітектури України. 1945 року вийшла друком перша праця

Віктора Петровича "Нова оселя" в співтворстві з Ісидором Якимовичем Грабовським. 1947-го захистив дисертацію кандидата архітектури на тему "Народне житло Поділля".

Наукові роботи В. П. Самойловича 1950—60-х рр. зосереджувалися навколо проблеми використання досвіду класичної народної архітектури в сучасній забудові села. 1961 року з'явилася безпрецедентна в УРСР фундаментальна книга обсягом 35 авт. арк. "Народна творчість в архітектурі сільського житла", що лягла в основу його докторської дисертації (захищеної 1968 року в ІМФЕ АН України) та започаткувала напрям, у якому, протягом наступних десятиліть щільно працював ювіляр і ряд його учнів — докторів і кандидатів наук — Зоя Гудченко, Зоя Мойсеєнко, Зоя Петрова, Леонід Прибела, Марина Струнка, Юрій Хохол та ін.

В. П. Самойлович розробив ряд навчальних курсів і програм з української народної архітектури для Київського інженерно-будівельного інституту (1944—1947), Київського художнього інституту (1947—1951, 1965—1990). До речі, він був серед тих двох—трьох викладачів, які викладали українською мовою.

Здобутий досвід поставив В. П. Самойловича в коло провідних авторів синтетичних етнологічних праць, атласів, його призначають головним консультантом організованого 1969 року Музею народної архітектури та побуту України, де він працював за сумісництвом над розбудовою експозицій, відмовившись од належної зарплатні.

Народознавці України знають Віктора Петровича як доброзичливого порадирика, вимогливого та конструктивного опонента, що завжди захоплює молодих колег, максимально підкреслюючи позитивні риси їхніх праць і водночас об'єктивно й тактовно, ненав'язливо і необразливо, відзначає те, що потребує вдосконалення.

Своєю довголітньою діяльністю В. П. Самойлович довів, як багато може зробити фахівець і за несприятливих обставин, помножуючи свій талант на працелюбність, принциповість і компетентну відданість справі. У його доробку близько ста праць, вагомих і за змістом, і за об'ємом. Обліком своєї наукової продукції Віктор Петрович не займається, тому наводимо нижче складений нами перелік, який ще потребуватиме доповнень і уточнень [5].

Не полишає маститий професор активної діяльності й на дев'ятому десятку літ: опонує дисертантам, консультує, завершує незакінчені праці. Матеріалів для них зібрано не на одне життя. На поліції Віктора Петровича вишикувались уже змакетовані ним особисто й готові до друку майбутні

видання з різних аспектів української народної архітектури.

Побажаймо ж Вікторові Петровичу Самойловичу здоров'я й сили здійснити все задумане, хоча це й так важко в наші дні. Та, сподіваймося, шановний патріарх українського етномистецтвознавства ще не раз відчуватиме радість від справді добре довершеного діла.

Київ

Тамара КОСМІНА,
Михайло КРИВОЛАПОВ,
Михайло СЕЛІВАЧОВ,
Марина ЮР

¹ Упродовж 1950–60-х рр. В. П. Самойлович брав участь у складанні програм проектування сільського житла й у розробці типових проектів, за якими в селах України споруджено велику кількість житлових будинків. Це, зокрема, проекти для лісостепу й півдня України

(1951, 1955 рр.), серії типових проектів № 181 (1958), № 346 (1959), № 396 (1961), а також ряд експериментальних будинків.

² Остання засада пізніше знайшла застосування при спорудженні житлових масивів у деяких західноєвропейських містах.

³ Тисячі його рисунків, акварельних замальовок і фотографій, як неодноразово відтворених у літературі, так і ще не публікованих — заслугоували б особливого розгляду, настільки ідеально поєднані в них документальна фіксація пам'ятки з авторською мистецькою неповторністю.

⁴ "Народне житло на Карпатах" (Київ, ЗНДІЕП, 1965) і "Так будуть на Закарпатті" (Київська студія документальних і хронікальних фільмів, 1966).

⁵ У цей перелік не включено газетні статті та деякі публікації, що популяризують типові проекти житла для колгоспників 1950–60-х рр.

ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ ПРАЦЬ З НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ В. П. САМОЙЛОВИЧА

Новые народные приемы декоративного убранства в архитектуре жилища УССР // Сов. этнография. — 1957. — № 3. — С. 44–56.

Поліхромія в архітектурі народного житла // НТЕ. — 1957. — № 3. — С. 112–126.

Українське селянське житло та господарські будівлі (XIX — початок XX ст.). — В кн.: Нариси історії архітектури Української РСР. Дожовтневий період. — К.: Вид-во ЛРІ з будівництва і архітектури, 1957. — С. 232–253.

Вітражи. Віконниці. Ворота. Комори. Коник. Лиштва. Льох. Мисник. Народна архітектура. Причілок. Сволок. Стеля. Стріха. Тин. — В кн.: Українська радянська енциклопедія. — К.: УРЕ, 1959–1963.

Сільське житлове будівництво в Українській РСР. — К.: Держбудвидав УРСР, 1960. — 192 с. — Загальна редакція М. Коломійця, В. Самойловича.

Народна творчість в архітектурі сільського житла. — К.: Держбудвидав УРСР, 1961. — 342 с.

Українське селянське житло та господарчі будівлі початку XX ст. — В кн.: Нариси історії архітектури Української РСР. — К.: Держбудвидав УРСР, 1963.

Застосування місцевих матеріалів на спорудженні жилих будинків у селах Закарпаття // Сільське будівництво (Київ). — 1964. — № 6. — 0,45 друк. арк. — Співавтори З. Мойсеєнко, Ю. Хохол.

Українське народне мистецтво. Живопис. — К.: Мистецтво, 1967. — Упорядник розділу "настинний розпис" (повоєнні роки).

Сучасне народне житло на Закарпатті // НТЕ. — 1968. — № 5. — С. 16–22.

Архитектурно-строительное районирование сельского жилища в Украинской ССР и Молдавской ССР. — Киев: Издат. отдел КиевЗНИИЭП. — 1971. — 31 с., 73 листа карт і чертежей. — Руководитель работы; соавторы В. Жыздринский, З. Мойсеенко, З. Петрова.

Українське народне житло (кінець XIX — початок XX ст.). — К.: Наук. думка, 1972. — [56 с.].

Народная архитектура Украины (типологические особенности и приемы художественного решения жилища). — В кн.: Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok. 9. — Bratislava: Obzor, 1976. — С. 345–356.

Народное архитектурное творчество. По материалам Украинской ССР. — Киев: Будівельник, 1977. — [232 с.].

Основные особенности формирования музейной архитектуры та побуту України // Пам'ятники України. — 1980. — № 3. —

Народное архитектурное творчество Украины. 2-е изд., переработанное и дополненное. — К.: Будівельник, 1989. — 344 с.

Українська народна архітектура. Авторські малюнки до фундаментальної монографії, що готується до видання. — В кн.: З історії Української Академії архітектури. — К., 1995. — С. 15–38.

РУКОПИСИ Й ПІДГОТОВЛЕНІ ДО ДРУКУ ОРІГІНАЛ-МАКЕТИ

Народное жилище советского Закарпатья. — Киев, 1967. — [34 с.], илл. — Рукопись (Киевский зональный НИИ экспериментального проектирования. Институт искусствоведения, фольклора и этнографии им. М. Рильского АН УССР).

Народне житло. — Розділ до колективної монографії "Українці". Рукопис (4 друк. арк.) переданий до вид-ва Наук. думка 1971 р. — Співавтор Г. Стельмах.

Народне житло України. Розділ до "Регіонального історико-етнографічного атласу України, Білорусії та Молдавії", який готувався під егідою АН УРСР. Робота над текстом, ілюстраціями та топологічними картами (обсяг 1,8 друк. арк.) завершилася 1972 р.

Колір у архітектурі українського народного житла. — К., 1975. — Рукопис (1 друк. арк.).

Селянське житло XIX — початку XX ст. Розділ до II тому "Історії архітектури Української РСР". Рукопис (2 друк. арк.) підготовлений до друку 1975 р.

ФОЛЬКЛОРНІ ВЕЧОРИ НА КИЇВСЬКІЙ СЦЕНІ

Вже два роки — з вересня 1994 Український державний центр культурних ініціатив (при Міністерстві культури і мистецтв України) та Всеукраїнське товариство "Просвіта" ім. Тараса Шевченка проводять у Києві народознавчі вечори, які є складовою частиною художньо-мистецького проекту "Відроджені звичаї, свята, обряди та регіональні фольклорні традиції українського народу". Він здійснюється у співдружності з багатьма зацікавленими організаціями, зокрема бібліотеками, музеями, науковими установами, навчальними закладами, професійними і аматорськими колективами м. Києва і областей, творчими спілками, товариствами, громадськими організаціями, фондами, видавництвами тощо при підтримці інформаційних спонсорів: газет "Вечірній Київ", "Слово "Просвіти", "Освіта", "Говорить і показує Україна", АТ "Обереги".

Ініціатори цих заходів зосереджували увагу не на збірних фольклорних концертах або виступах окремих колективів чи виконавців народного плану, а на цілеспрямованих тематичних програмах з конкретним показом унікальних звичаїв і обрядів, що побутують в окремих селах або відтворені силами ентузіастів за допомогою фахівців. Ці вечори мають суто пізнавальний, а не розважальний характер як це часто спостерігається під час виступів різних "псевдофольклорних" гуртів при проведенні фольк-шоу, театралізованих народних свят тощо.

Майже щомісяця перед зацікавленою аудиторією розгорталися дивовижні і напрочуд мудрі дієства, якими наші далекі предки вславляли Сонце, Воду, Вогонь, Землю. У затишному приміщенні Київського міського Будинку вчптеля оживали колись улюблені народом, але тепер забуті свята: "Весілля Свічки", Колодія, "Дівочої Долі", "Вулиці" "Входини".

Глядачі мали змогу познайомитися з такими звичаями як: "вибілювання полотна" (Чернігівщина), "благословіння на Весну" (Черкащина), плачі на могилках (Рівненщина), символічна оранка з плугом — "гойкання" і шанування Василя (Тернопільщина), Новорічна толока

(Буковина), Великодні риндзування і пару боцькі ігри (Львівщина).

До речі, Інститутом підвищення кваліфікації працівників культури і мистецтв здійснено відеозапис всіх цих програм. На матеріалах обрядових вечорів навчаються не тільки наші працівники культури і освіти, а й українці з діаспори.

Зміна кожної пори року у давнину відзначалася урочисто і піднесено величальними піснями, ритуальними танками і молитвами. Наші предки із обрядів не робили розваги та веселощів; вони шліфували і удосконалювали своє духовне багатство протягом тисячоліть. Фрагменти цих культурних свят дійшли до наших днів, хоча і в дуже видозміненому вигляді.

По-своєму побачили і відтворили свята Сонячного Кола у їх образно-символічних дієствах учасники самобутнього колективу "Оріяни" Тальнівського будівельно-економічного коледжу з Черкащини на чолі з директором місцевого Музею історії хліборобства, редактором районного народознавчого збіника "Світovid" В. Мишиком і художнім керівником Т. Жученко.

Справжнім відкриттям для багатьох став і народний обряд "входини" (новосілля), показаний киянам на вечорі "Щастя жити в новій хаті". Тальнівці нагадали глядачам, як колись, а подекуди на Черкащині й сьогодні, батьки прибирали хату для молодого подружжя, як вносили діжу з пістом, щоб зростав у них достаток, благословляли хлібом, водою і вогнем на щасливе життя, як жінки обсівали зерном на добро і "щоб відсіяти лихо", як гості обдаровували господарів і пошановували хату: стелю, стіни, вікна, поріг, долівку.

Такий цілеспрямованості можна лише позаздрити — маємо унікальний творчий колектив подвизників, об'єднаних вірою у первозданну народну культуру, які послідовно і наполегливо здійснюють свій задум: віднайти й повернути народові його ж власні втрачені духовні надбання.

Надзвичайно багатим за змістом, красою, імпровізаційністю, різноманітністю форм і пісенного матеріалу в народному календарі українців є зимовий обрядовий шик. Однак з